

Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993-95-%EF>

14. Рішення Конституційного суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року N 2222-IV // Вісник Конституційного суду України. – 2010 р. – № 5. – С. 36.
15. Трипольський В. О. Демократія і влада / В. О. Трипольський. – К. : Парламентське видавництво, 1999. – 176 с.
16. Шатіло В. Місце президента України в системі органів державної влади [Електронний ресурс] / В. Шатіло // Право України. – 2003. – № 5. – Режим доступу : <http://www.lawbook.h12.ru/magaz/PravoUkr/0305/05.shtml>

Статья посвящена проблеме институциональных изменений политической власти, происходящих в Украине со времени провозглашения независимости. Исследуются вопросы конституционного закрепления системы сдержек и противовесов ветвей власти (проводится анализ законодательной и исполнительной ветвей власти).

The article is devoted to the to the problem of institutional changes of political power, that take place in Ukraine from times of proclamation of independence. The questions of the constitutional fixing of the system of inhibitions and counterbalance of branches of power are investigated (in the article is analysed the legislative and executive to the branch of power).

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2013

УДК: 328.18.008.1

Олійник М. О., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються такі моделі переходу до демократії, як модель прямого переходу, модель двофазового переходу та модель «зворотнього розвитку». Особлива увага приділяється ролі політичного класу та політичних еліт як суб'єктів прийняття та реалізації політичних рішень, а також політичній участі громадян.

Актуальність теми даної статті обумовлена необхідністю наукового аналізу сучасного етапу демократичних перетворень у політичній

реальності України. Динамічні процеси політичного розвитку, трансформація політичної системи в останні роки потребують осмислення із застосуванням міждисциплінарного підходу, зокрема, з позицій політичної науки, права, соціологічної науки, економічної теорії та ін.

Дослідженню моделей демократичних перетворень та аналізу особливостей демократизації політичного процесу в Україні та інших посткомуністичних країнах присвячено роботи таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як Ю. Габермас, А. Вайтхед, І. Валлерстайн, С. Гантингтон, Ф. Закарія, Дж. Сарторі, Дж. Елстер, К. Оффе, Х. Лінц, С. Мейнверінг, А. Лейпхарт, В. Бортніков, Є. Головаха, А. Колодій, Л. Кормич, І. Кресіна, Ю. Мацієвський, М. Михальченко, С. Наумкіна, В. Полохало, Ф. Рудич, С. Рябов, С. Макеєв, Ю. Шведа, Ю. Шайгородський, Ю. Якименко, Д. Яковлев та ін.

Процес демократизації характеризується спрямованістю на розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції. Дослідження демократизації із того, що універсального рецепту переходу, так само, як і його чітко визначених часових меж не існує. Проте можна виділити ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють проведенню демократичних реформ. Успішність демократизації обумовлюється комбінацією багатьох факторів, які відрізняються в залежності від регіону та країни.

Класичні теорії демократизації, присвячені аналізу переходів до демократії (зокрема у повоєнних Німеччині, Японії, Італії) з'явилися в середині минулого століття. Вони доповнювались досвідом трансформацій країн Латинської Америки, а з 90-х років XX століття транзитологія займалась вивченням та узагальненням переходів у Східній Європі та колишньому Радянському Союзі.

На сучасному етапі складність та багатофакторність посткомуністичних перетворень потребують політологічного аналізу окремих чинників та складових демократизації. Такий аналіз представлено у роботах українських дослідників М. Михальченка (процес демократизації у контексті модернізації та європейської інтеграції), Ф. Рудича (роль політичного класу у процесах демократизації), Л. Кормич (паритетна демократія), В. Полохало (методологія аналізу посткомуністичного суспільства), Ю. Шайгородського (політичні еліти у демократичних перетвореннях), С. Наумкіної (демократія та управління), Є. Бистрицького (становлення громадянського суспільства), Ю. Якименко (демократизація електорального процесу), Ю. Шведа

(становлення демократичної партійної системи), Д. Яковлева (медіа-тизація політики як загроза демократичним процесам) та ін.

Сучасний стан політичної системи сформувався під впливом багатьох чинників, серед яких можна виділити наступні:

- повернення до Конституції 1996 року, та пов'язаний із цим перерозподіл державної влади – від парламентської до президентської форми правління;

- проведення виборів до місцевих рад за змішаною виборчою системою (а не за пропорційною, як це було у попередній виборчій кампанії);

- зміни у правилах проведення виборчої кампанії до Верховної Ради України у 2012 (перехід від пропорційної системи до змішаної);

- політичні проблеми та інформаційні повідомлення, пов'язані із кримінальним переслідуванням колишніх високопосадовців, які спричиняють політичний резонанс як всередині країни, так і за кордоном;

- формування пропрезидентської більшості у Верховній Раді України та консолідація усіх гілок влади, на відміну від етапу 2005-2009 років.

На сучасному етапі актуалізується необхідність подолання суперечностей між демократією та тоталітаризмом, які існують у політичному процесі та виражаються у правовій системі, економічній системі, механізмах формування та стилі роботи політичних еліт, громадській думці, діяльності політичних інститутів, процесах формування та реалізації політичних рішень.

У політичній теорії сформувалось декілька взаємопов'язаних підходів до вирішення протиріччя та суперечностей політичного переходу від тоталітаризму до демократії. Теорії, побудовані на положеннях Вашингтонського консенсусу, передбачали «шокову терапію», політичний та економічний стрибок із тоталітарного минулого у демократичне майбутнє. За цими правилами політичні реформи поєднувались із економічною лібералізацією, переходом від державної планової економіки до ринкової.

В основі «шокової терапії» знаходилося розуміння неможливості ефективних реформ в умовах одночасного існування елементів тоталітаризму та демократії у політичному, економічному та правовому просторах. Саме тому, у деяких країнах реформуванню підлягали і принципи відбору політичних та управлінських еліт, які поєднувались із процесами люстрації.

Тоталітарний політичний режим характеризується наявністю антагоністичних, відносно демократії, принципів реалізації влади,

ухвалення та реалізації політичних рішень. Передусім, це стосується участі громадян у політичному процесі, безальтернативності виборів та відсутності опозиції, монополії влади, яка зосереджена в одному центрі.

Натомість демократія, як тип політичного режиму передбачає дотримання принципу розподілу влади, політичний плюралізм та свободу слова у мас-медіа, багатопартійну політичну систему, наявність парламентської опозиції, різноманітні форми політичної участі та політичної активності громадян.

На думку Дж. Сарторі «Уявлення про учасницьку демократію може охоплювати низку різних речей, а саме: а) участь на основі інтересів, уваги, інформації та компетентності; б) участь у підтримці «голосу», тобто як демонстрація демократії; в) поділ влади, тобто реальна та ефективна участь в ухваленні рішень; г) участь, що доходить до справжньої прямої демократії» [6, с. 748].

В умовах демократичних перетворень особлива роль належить політичному класу та політичним елітам, які визначають темп та напрямки посткомуністичних трансформацій.

На думку Ф. Рудича, у політичній теорії можна побудувати низку наступних категорій: «політичний клас: усі, хто причетний до управління державним суспільством, не виключаючи опозиції; політична еліта: найобдарованіші (або ті, хто вважає себе такими), тобто провідна частина політичного класу; правлячий клас: ті, хто на цьому етапі реально має владу; правляча (владна) еліта: авангардна частина правлячого класу» [5].

Функціональне призначення політичного класу – формування бачення стратегічного курсу політичного розвитку, спрямованого на реалізацію суспільного інтересу. Проте, до влади в Україні на всіх рівнях прийшла олігархізована управлінська еліта, яка об'єдналася в олігархічні клани («клієнти»).

У процесі демократизації, на певному етапі, виникає ситуація «авторитарного повороту»: приватизація влади з боку елітних груп, неопатримоналізм (домінування клієнтарно-патронажних відносин), персоналізація влади, злиття влади та власності. Ф. Рудич вважає, що переважає не суспільний інтерес, а «прагнення владних еліт збільшити владу заради самої влади з тим, щоб використати її для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на піднесення рівня життя громадян. Головною їх метою є особисте збагачення... Не можна не погодитися з твердженням про те, що причина суспільної неефективності сучасної української політичної еліти не у відсутності знань і вмінь (хоча цих чинників теж бракує), а в тому, що вона не має потреби зважати на інтереси суспільства» [5].

Це стосується і процесу прийняття політичних рішень, по відношенню до якого логіка влади полягає у намаганні відсторонити суспільство від сфери діяльності влади, встановлення порядку денного, обговорення пріоритетів та напрямків суспільного розвитку.

Процес демократичних перетворень повною мірою відображає суперечливість влади та свободи, індивідуального та суспільного інтересу, егалітаризму та елітаризму, ролі лідерства та політичної участі громадян у виробленні та реалізації політичних рішень, політичного курсу країни.

Демократичний перехід засвідчив неготовність політичного класу, елітних груп та громадянського суспільства до реалізації моделі «шокової терапії», а демократизація політичного процесу виявилась не одномоментним актом переходу від радянської номенклатури до демократичної політичної еліти.

Варто погодитись із О. Крюковим у тому, що процес формування політичної еліти має «в цілому циклічний характер, коли реформаторський період змін поступається місцем своєрідному періоду інверсії і навпаки» [3, с. 386].

Для втілення у життя демократичних норм та принципів формування політичних рішень, необхідна наявність таких компонентів: поступове оновлення еліт та шляхів їх рекрутування під впливом зміни поколінь; остаточне інституційне оформлення правлячої еліти та громадянського суспільства; оптимізація взаємодії влади та суспільства в поєднанні з підвищенням якості та ефективності органів місцевого самоврядування, підвищення авторитету судових органів; звуження можливостей політичних лідерів ухвалювати одноосібні політичні рішення; встановлення критеріїв відбору, призначення і відставки вищих посадовців; подальший розвиток політичного плюралізму, багатопартійності, недопущення монополії елітних груп на політичну інформацію тощо.

У теоретичному вимірі модель «шокової терапії» поступається місцем іншим моделям демократизації, які не проголошують детермінізм та лінійність руху від тоталітаризму до демократії.

Як зазначає І. Кресіна, «відповіді націй, народів, країн, культур на сучасні цивілізаційні виклики настільки неоднозначні й непередбачувані, що майже неможливо визначити якусь цілком певну тенденцію їх розвитку, а тим більше – єдину парадигму дослідження й політичного дискурсу трансформаційних процесів» [2, с. 17].

Очевидно, що перший етап у процесі переходу від тоталітаризму до демократії характеризується кризою легітимності рішень політичної влади, зростанням економічної та соціальної напруженості

у суспільстві, соціальною дезінтеграцією тощо. А основна дилема цього етапу стосується вибору: реформування існуючої системи, або революційні зміни характеру політичного режиму.

Якщо обирається перший варіант, то логіка успішного переходу до демократії полягає у застосуванні методу реформістських, невеличких, але послідовних кроків, мета яких – забезпечення реального поділу влади та її підзвітності суспільству. Наступні етапи реформ неможливі без свободи слова у мас-медіа, механізмів ротації влади, забезпечення верховенства права, децентралізації. Якщо використовувати схему, яку запропонували Т. Карл та Ф. Шмітер, то можна виділити три фази переходу до демократії: лібералізацію, демократизацію та консолідацію. Остання передбачає «конституційну консолідацію центральних конституційних органів, таких, як президент, уряд, парламент і суди, представницьку консолідацію, тобто консолідацію територіального (партії) і функціонального (асоціації) представництва інтересів,

інтегративну консолідацію, зокрема зниження стимулів до позаконституційних дій, спрямованих проти демократії, з боку потенційних груп вето (таких, як військові, великі землевласники, підприємці, радикальні рухи та ін.) до такого рівня, коли вони інтегровані у демократію настільки, що віддають перевагу цій системі перед будь-якою іншою, консолідацію громадянської культури, заснованої на демократії» [1, с. 71].

При цьому не можна вважати, що ці фази послідовно змінюються – навпаки, між різними етапами у посткомуністичних країнах може відбуватись «реверсний» рух до авторитаризму. На думку О. Романюка, це пов'язано із наступними причинами: «По-перше, усі вони є новоутвореними державами, які виникли внаслідок розпаду СРСР... Трансформація тут має бінарний характер, бо у її межах відбуваються два процеси: перший – соціально-політичний (детоталітаризація суспільного життя), другий – національно-політичний (розбудова суверенної національної державності). Взаємодія цих процесів значно ускладнює структуру політичного конфлікту, що істотно заважає демократизації суспільства. По-друге, в усіх них в попередній період функціонував радянський режим, який у сталінські часи являв собою майже стовідсотковий тоталітаризм. По-третє, на терені цих країн тоталітарний режим функціонував близько семи десятків років, за які у активне життя увійшло три генерації населення... По-четверте, з десяти посткомуністичних автократій шість історично належать до азійсько-мусульманської цивілізації, культура якої орієнтована на деспотичні зразки влади; три – до східнохристиянської, якій, як вже було сказано, притаманна сакралізація державної влади [4, с. 72].

Критеріями для ідентифікації конкретного етапу демократизації, на якому знаходиться держава, виступають: передумови переворень (історичні, соціальні, політичні, культурні та ін.), їх темп, зміст реформ (в Україні відбуваються одночасні трансформації у сфері економіки, політики, національній ідентичності, становлення громадянського суспільства та розбудові держави), форма переходу (революція, еволюція, збройний конфлікт, конфронтація еліт, суспільне протистояння), причини трансформації (внутрішні, зовнішні), масштаби залучення громадськості (тиск суспільства «знизу», або змова, картель еліт).

За іншою класифікацією, на особливу увагу заслуговують наступні характеристики: особливості зовнішнього середовища, стан соціально-політичної системи на початку політичної трансформації, темп розпаду авторитарних структур влади, принципи ротації еліт, специфіка розвитку нових політичних інститутів (А. Мельвіль).

Одна із головних проблем у процесі демократизації полягає у загостренні політичних конфліктів, які розколюють не лише політичний клас, а суспільство в цілому. Це унеможливило прийняття ефективних політичних рішень, однією із головних характеристик яких виступає їх масштаб: «критерій політичного рішення – не хто ухвалює рішення, а масштаб рішення: «байдуже, хто вирішує, – він вирішує за всіх» [6, с. 716].

Механізм формування та реалізації політичних рішень відіграє важливу роль у процесі демократичного переходу, зокрема вирішального значення набувають: «1. Метод формування органу ухвалення рішень: як його набирають чи призначають і яким є його склад і характер. 2. Правило, згідно з яким ухвалюють рішення: принципи і процедури ухвалення рішень» [6, с. 721].

Аналізуючи сутність демократичної політики, Ю. Габермас наголошує на важливості взаємодії влади та суспільства. Він пропонує теоретичну конструкцію «вплив» – «комунікативна влада» – «адміністративна влада»: «неформальне формування громадської думки породжує «вплив»; вплив трансформується в «комунікативну владу» завдяки таким засобам, як політичні вибори, а комунікативна влада знову трансформується в «адміністративну владу» завдяки законодавству». Стиль і принципи демократичної політики базуються на комунікативній владі, яка протиставляється і примусу держави, і ліберальній моделі «економічного егоїзму»: «комунікативна влада – результат взаємодії між юридично інституціоналізованим формуванням політичної волі і культурно мобілізованою громадськістю. Громадськість, зі свого боку, має свою основу в об'єднаннях громадянського суспільства, що цілковито відрізняється і від держави, й від економіки» [Цит. за: 7, с. 192].

Таким чином, на сучасному етапі демократичного переходу для української політичної системи набувають ваги наступні фактори: реінтеграція суспільної солідарності; відновлення довіри всередині суспільства та між суспільством та політичним класом; розвиток громадянського суспільства, структур самоорганізації громадян.

Прийняття та реалізація політичних рішень виступає важливим чинником демократизації політичного процесу, а їх ефективність залежить від взаємодії політичного класу та інституцій громадянського суспільства.

Бібліографічний список

1. Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / Н. Латигіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 68-77.
2. Кресіна І. О. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти / І. О. Кресіна, В. В. Цветков, А. А. Коваленко. – К. : Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2003. – 256 с.
3. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України: особливості становлення та розвитку в умовах суспільної трансформації : дис... д-ра наук з держ. управління / О. І. Крюков; Національна академія держ. управління при Президентові України. – К., 2007. – 427 с.
4. Романюк О. І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна : питання політології. – 2001. – Вип. 3. № 518. – С. 71-78.
5. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення (Частина 1) [Електронний ресурс] / Ф. М. Рудич // Віче. – 2009. – № 9. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1449/>
6. Сарторі Дж. Теорія ухвалення рішень за демократії / Дж. Сарторі // Демократія: Антологія / упорядник О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 715-750.
7. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація: [монографія] / Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

В статтє анализируются такие модели перехода к демократии, как модель прямого перехода, модель двухфазного перехода и модель «обратного развития». Особое внимание уделяется роли политического класса и политических элит, как субъектов принятия и реализации политических решений и политическому участию граждан.

This article analyzes following models of transition to democracy as the model of «direct transition», dual-switch model and the model of «reverse development». Particular attention is paid to the role of the political class and political elites, as the subjects of adoption and implementation of political decisions and political participation of citizens.